

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Анастасия Ничева Петрова

Великотърновски университет “Св. св. Кирил и Методий“, катедра „Обща лингвистика и старобългаристика“, член на научно жури за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование

2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, научна специалност „Общо и сравнително езиковедие (Балканско езиковедие с албански и румънски език)“

Тема на дисертацията: Устойчиви съчетания с компонент *oko* в балканските езици

Автор: Маргарита Гетова, редовен докторант към катедра „Общо, индоевропейско и балканско езиковедие“, факултет „Славянски филологии“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“

1. Данни за докторантурата

Маргарита Гетова е докторант с широка филологическа подготовка, получена по време на гимназиалното, университетското ѝ обучение и стаж в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ (БАН, Секция за българска етимология). Усъвършенстването на нейните знания и умения, свързани с различни езици, я оформят като целенасочен и задълбочен изследовател, с рано формиран интерес в полето на сравнителното балканско езиковедие. През 2014 г. Гетова успешно защитава дипломна работа на тема „Фразеологизми с компонент числително име в българския и румънския език“ и се дипломира с отличие като магистър - филолог по балкански езици и култури. През 2015 г. тя е зачислена като редовен докторант към катедра „Общо, индоевропейско и балканско езиковедие“ с научен ръководител проф. д-р Василка Алексова (Заповед № РД-38-96 / 16.02.2024). В периода от 2015 г. до днес М. Гетова е участвала в научни конференции и редица изследователски проекти на катедра „Общо, индоевропейско и балканско езиковедие“. Всичко това формира нейния добър усет за езика като ментален феномен, чиято дълбочина и сложност може да бъде изследвана само в живата му употреба.

2. Особенности на дисертационния труд и свързаните с него публикации

Дисертационният труд, естествено продължение на публикациите на М. Гетова през годините, е оригинално организирано изследване с безспорно приносен характер. Изборът на тема е добре обоснован в уводната част на труда и показва добра информираност за актуалните тенденции в науката за езика. Открити са важни характеристики на соматичната фразеология, които я правят привлекателен обект за научни търсения. Тя е осмислена като система от единици със сложна дискурсивно-когнитивна синергетика, силно зависима от свързаните с нея социокултурни стереотипи и конотации.

Добре обмислен е и подборът на езиците, подложени на анализ и съпоставка. Румънският, албанският и българският образуват ядрото на балканския езиков съюз. Особен интерес представлява вторичното родство между румънски и албански, проявяващо се системно на различни нива, както и дълбоките етнически и езикови процеси, свързали във времето трите народа и езиците им. Смесването на романско и славянско население, продължителният билингвизъм, масовата романизация на славяни и т.н. са причина за проникване в румънския на голям пласт славянска лексика и фразеология. Силно южнославянско влияние е съществувало и в албанския езиков ареал. Резултат от дългото съществуване на албанци и славяни и масовото двуезичие е пълната езикова асимилация на славяните и вливане в албанския на славянска лексика, най-често от не книжовен (народен) характер. Това фоново знание обяснява големия брой албанско-румънски и румънско-български сходства на фолклорна основа в изследвания от Гетова фразеологичен корпус. За очертаване на линията между културно специфичното и универсалното в анализа са привлечени и данни от гръцки, турски, други славянски и романски, далечно родствени и неродствени езици, като прозорливо се отбелязва, че това освобождава изследователя от националния центризм в изводите за езиковите явления.

Избраният когнитивно-културологичен подход събира в себе си доминиращите в съвременната наука за езика идейни схеми на когнитивната лингвистика, лингвокултурологията и прагматиката. Уловен е много точно неговият потенциал в процеса на интерпретация на фразеологията като продукт от живи комуникативни актове. Такъв тип комплексен подход осигурява максимална приближеност до езиковите факти и проникване в тяхната дълбока и сложна същност, силно зависима от действието на широк комплекс интралингвистични и екстралингвистични фактори. По този начин съпоставителният анализ се оказва с ясно очертана цел - да открие проявата на универсалните явления и на техния фон – на типично балканските

особености и степента на семантична и структурна еквивалентност на фразеологизмите с компонент *oko*. С логическа точност и премислена дълбочина се отличава формулировката на конкретните задачи: установяване на различните видове мотивация на соматичните фразеологизми; определяне на типа еквивалентност между съпоставяните единици; наблюдения върху балканската култура като определяща и оформяща езиковата репрезентация на мисълта.

Трудът е интердисциплинарно изследване с умело конструиран текст, ясно поставени акценти, дълбочина и оригиналност на изводите.

В първата глава е разработена теоретичната и терминологичната база на труда. Обстойният преглед на изследванията и очертаването на дискуссионните въпроси е естествен резултат от продължителна и задълбочена работа в полето на балканската лексика и фразеология (цитирани са над 170 други изследвания и са използвани 52 източника за извличане на езиков материал).

Втората глава е фокус върху компонентния състав и структура на фразеологизмите (голямата активност на соматизмите като фразеологични компоненти; значителното количество фразеологизми с глаголи ‘съм’ и ‘имам’, формиращи динамичната в балканския ареал опозиция екзистенциалност – посесивност; интересни успоредици с пълно съответствие в преосмислените значения; редица уникални прояви в отделни езици и др.). Изтъква се статусът на соматичната фразеология като универсално средство за вторична номинация с висока продуктивност и широка употреба. Тя е изследователски обект, който позволява да се усети начинът на интерпретиране на реалния и въображаемия свят от човешкия ум, което позволява на Гетова да я използва умело като път за достигане до картината на света на балканските етноси. Голямо място в тази глава е отделено на проявите на системност в лексикалното пространство на езиците. Освен към синонимията, представена като очаквано и обяснимо желание да се намери по-ярък и силен образ, в изложението е проявен силен интерес към полисемията. Когнитивната призма на анализа позволява открояването на факта, че полисемията е по своята същност категоризация на фрагментите от света, а многобройните случаи на сходство или различие между балканските езици са белег за близост или разминаване във „виждането“ на света. Задълбоченост и научна компетентност показва анализът на примерите с уникалното и все още дискутирано в науката явление енантиосемия (различно мотивираното от съзнанието разграничаване на противоположности). Гетова не теоретизира в изложението въпроса за същността на това езиково явление,

но в четвърта глава предлага богата илюстрация, с която откроява неговата озадачаваща природа, напомняща антонимна полисемия или омонимия. Появата на енантисемията в лексиката и фразеологията е все още трудно обяснима за науката и комплексът от фактори (лингвистични, психологически, социокултурни), мотивиращи появата на значим брой енантисемни фразеологични единици в балканските езици, могат да бъдат самостоятелен обект на следващо интердисциплинарно проучване на М. Гетова. Ценността на тази глава за идейната цялост на изследването е и в стройната типология на сходствата - абсолютни и частични фразеологични еквиваленти, фразеологични аналози, безеквивалентни фразеологизми.

Третата глава осигурява добра обосновка на антропоцентричната ориентираност на изследването, разбрана като път към разкриване на „вплътеното“ в езика познание и менталния феномен категоризация на света. Така изборът на когнитивно-културологичния подход се проявява като естествен резултат от съзнателно търсене на комплексен инструментариум, настроен с еднакво внимание към процесуалните модели в съзнанието при пораждање или тълкуване на семантиката, към въздействието на социокултурния фактор за окончателното моделиране на семантичната структура и към поведението на езиковите знаци в различни дискурси. Добре осмислена е ролята на метафората в полето на фразеологията, както и нейното вариране от едно в друго културно пространство. Дълбокото вникване в основните постановки на теорията за метафората с различните ѝ разклонения позволява на Гетова да представи всяко анализирано метафорично средство в езика като проявена на повърхността концептуална структура. Открито е ключовото понятие *културна конотация*, което осигурява точното интерпретиране на образните езикови средства. Представена е и същността на образността като когнитивна схема, съдържаща в сбит вид опита от взаимодействието на човека с окръжаващия свят. Всичко това изтъква на преден план факта, че заради своята устойчивост фразеологизмите функционират като „константи на културата“, постоянно възпроизвеждащи се и предаващи културно-национална идентичност на носителите на езика. Тази глава показва и умение да се обоснове всяка предприета изследователска стъпка, включително отклонение от възприети в науката модели на анализ (вж. на с. 52 размишленията, свързани с метафтонимията и мястото ѝ в анализа).

Най-важната част от изследването е четвъртата глава, посветена на съпоставителния анализ на фразеологизмите с *око*. Тук в добре организирана форма е

представена характеристиката на соматичната фразеология (с. 72) и анализ на голям набор от фразеологизми с *око* в трите езика. Убедително се доказва, че соматичните фразеологизми са едновременно „прозрачно отражение на човека и неговия опит на първично ниво и непрозрачно отражение на вторичното преосмисляне на самия себе си в света“. На фона на вярвания, суеверия, забрани и предписания в балканското лингвокултурно пространство са открити любопитни следи от митологичната картина на света в семантиката на балканските фразеологизми: символната натовареност на лявото, дясното и третото око; символика на солта; древни асоциативни обвързвания като око – слънце, око – луна и под. Може да се заключи, че авторката ясно осъзнава и търси присъствието на имплицитни културни идеи, ръководещи лингвокреативната личност при интерпретацията на окръжаващия свят. Ценен момент от анализа в тази глава е открояването на очите като участник в невербалното общуване и описание на емблематични балкански модели, свързани с регулиране и забрана на определени жестове: задължителното гледане в очите при наздравица; ритуалните практики за символично отваряне или затваряне на очите; суеверия, тълкуващи трептенето на ляв или десен клепач, добротворното и злосторното влияние на очите и т.н. Обстойният анализ убеждава, че на лексикално ниво всеки балканизъм очертава свой собствен ареал, някога далеч надхвърлящ географското пространство на Балканите. Водена от особеностите на езиковия материал, М. Гетова с лекота постига усещането за многопластовост и сложно преплитане на идеи - кълбо от връзки, в които е трудно да се постави граница между балканско и общочовешко. Все пак логично и последователно построен текст доказва, че неуникалните сами по себе си детайли във фразеологичната образност „изтъкват“ уникална система, илюстрирана с обилен езиков материал - вж. само пасажа, посветен на изразите по модела *за черните / хубавите му очи* (с. 81 – 83); пасажа, свързан с успоредицата по модела *като сол в очите* обичам някого (с. 109 – 110); абзаца с потъмняването на лицето като универсален симптом на срама или гнева и уловения гръцки структурен еквивалент, неочаквано отвеждащ до идеята за крайна бедност, нищета, отчаяние и страдание; пасажа за *перде на очите* (с. 77 – 78) и др. Вгълбеността на М. Гетова в анализа провокира читателя на места да продължи мисълта ѝ със свои догадки (така към интересните примери с вариациите на *пада ми перде на очите / пуква ми се пердето* бих споделила допускането, че за да построи концепта СРАМ / БЕЗСРАМИЕ, езиковото съзнание вероятно работи по различни когнитивни схеми, „обиграващи“ две различни ситуации: ‘без перде (химен)’ - ‘без срам’ и ‘с перде (катаракта)’ - ‘невиждащ’ - ‘незнаещ’ - ‘без срам’.

Петата глава е наблюдение над прагматичната функция на фразеологизмите чрез проследяване на поведението на някои от тях в интернет пространството. Фразеологичните иновации под формата на нови или модифицирани устойчиви единици очакват своята идентификация и анализ през призмата на когнитивната фразеология. Духът на времето и знанията на личността се променят и езикът най-осезаемо и бързо реагира на измененията в социокултурното пространство на лексикално ниво. Уловени са единици, които не присъстват в речниците, но са в жива употреба в медийните текстове. А метафората, положена от съзнанието в основата им, наистина е едновременно номинативно средство, средство за силно въздействие върху съзнанието, както и инструмент за мислене, познание, акумулиране и препредаване на етнически стереотипи.

В изградената концептуална рамка на труда се очертават няколко ракурса, които последователно се следват при разгръщане на изложението. Около тях могат да бъдат формулирани и приносните страни на проведеното проучване:

- Допринасяне за утвърждаването в балканското езикознание на тезата, че лексиката (и фразеологията) имат значима роля в процеса на формиране на балканското лингвокултурно единство. Дисертационният труд подкрепя усилията за създаване на общобалкански лексикален и фразеологичен корпус и за изясняване на отношенията между балканските езици на лексикално ниво.
- Изследваната соматична фразеология, основана върху „въплътения“ човешки опит, разкрива редица универсалии, но в същото време извежда напред специфични вариации в отделни езици и в балканската конвергентна зона като цяло. Трудът доказва, че най-многобройни са частичните, следвани от пълните еквиваленти в трите балкански езика, докато фразеологичните аналози и безеквивалентните фразеологизми представляват по-малък дял. Внимателното вглеждане в полисемантите, полови маркираните фразеологизми и други групи анализирани единици прави осезаем фактът, че зад сходната структура и еднаква вътрешна форма се крият съществени семантични различия, които изискват внимателно тълкуване и разкриват сходна, но и различна в определена степен картина на света на балканските общности. Трудът е още едно потвърждение, че констатираното сближение в мисленето и езиковото му въплъщение по удивителен начин е съчетано със съхранена самобитност на културите и езиците на Балканите.
- Принос за развитието на общата теория за метафората чрез нейното прилагане като

инструмент в изследването на вторичния лингвосемиозис. С проведения комплексен анализ е доказана когнитивната енергия на метафората и ролята ѝ на „смыслеполагащ източник“. Уловени са редица универсални метафори и метонимии, открити са най-честотните сред тях. Дълбочината и умението за разгръщане на мисълта в културно-семиотична перспектива са проявени и в уловеното във фразеологичната семантика интересно пресичане на различни културни кодове (соматичен, времеви, пространствен, цветови и др.).

- Открояване на самобитността на албанския език като част от периферията на индоевропейския ареал, съхранила на лексикално ниво много архаични къчета културно знание.

3. Заключение

Маргарита Гетова представя научна продукция с приносен характер в няколко области: балканското езикознание, теорията на езиковия контакт, когнитивната лингвистика и антропологичната лингвистика. Тя е формиран изследовател с критично мислене и умение за надграждане на възприети теоретични постановки. Бъдещото ѝ развитие е с вече очертан научен хоризонт – цялостно корпусно изследване върху балканската соматична фразеология. Поради това с пълна убеденост предлагам на научното жури на М. Гетова да бъде присъдена образователната и научна степен „доктор“ в област на висше образование 2. Хуманитарни науки, професионално направление 2.1. Филология, научна специалност „Общо и сравнително езикознание (Балканско езикознание с албански и румънски език)“.

08.05.2024 г

проф. д-р Анастасия Петрова